

MINTZAKANTUAREN OHARMENA

Doneztebe, 1998-IX-26

*Pilartxo Etxeberria Murua,
euskaltzain urgazlea, Ahoskera batzorde-idazkaria eta
Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea, Donostian*

Lan honen asmoa, zenbait azterketa-ildo iradokitzea da. Mintza-doinuaren edo mintzakatearen azterketak agortzen ez dituen bezala euskal prosodiaren atze-aurreak, nik hemen aurkeztutakoak ere ez du agortzen prosodiaren ohar-mena.

Hiztunon hizketaren prosodiarekin lotura izan dezaketen metrika eta ber-solaritza, azal azaletik, aipu bakan batzuen bitartez josi ditut. Aukera egin be-har izan dut. Asko baita idatzia dagoena eta maixulanak gainera. Hona ekarri ez baditut ere, ezin aipatu gabe utzi, Manuel eta Juan Mari Lekuona, Patxi Altuna edo Karlos Otegiren azterketa bikainak.

1. Sarrera

Pertsona guztiok hizkuntz ahalmenak eta mugak beretsuak izan arren, hiz-kuntzak berak mugatzen gaitu ekoizpen-akustika-oharmen ekintzak molde ja-kinetan egitera, hiztunaren barne-barneko eta bere duen mintza-doinuari darion hitz-jarioa apainduz. Hizketa-kantua bide-erakusle harturik, egokitzen ditugu bidaide diren hotsak eta hots-kateak (1). Hau da, honek lagunduko digu bi-delagun diren hotsak ateratzen, horiek egoki kateatzen, modu jakinean hitzak eratzen, hitzak bata besteekin modu batera edo bestera josten, bai eta, esan-aldiak elkarrizketan, kontaktetan... zein-nahi hizketabidezko jardunetan, eus-karak eskatzen duen neurkerara, zati ahoskatuetara moldatzen.

Ezagutzen ez dugun hizkuntza bat entzuten edo ikasten dugunean ere, eus-kal molda-molde horiek mugatzen gaituzte. Ezagunabea den hizkuntzako kan-tua eta hotsak entzun, entzuten baditugu ere, eta ahoskuntz organoak gauza izan ahoskatzeko, guretzat arrotz kopeta duten esaldiak ez ditugu berez diren

(1) Azken esaldi hau, 1996ko Eguberrietako oporretan Lourdes Oñederrak esan zidan kontu kontari ari ginela. Geroztik pentsabide eta ulerbide izan dut.

moduan intonatzen, kantatzen, eritmoak egiten... ahoskatzen. Geure moldatze-modu horren galbahetik pasarazten ditugu geurera ekarriz arrotz dena.

Ederki asko aditzera ematen digu H. Gavel-ek (*Grammaire Basque*, 1929, 26) kontatzen digunean 1921ean mezalaguntzailertan aritzen zen Atarratzeko multil kozkorren pasadizuan "*libera eas de ore leonis*" (atera itzazu lehoiaren ahotik) bere-bere zuen prosodiaz honela ahoskatzen omen zuen: (*libera eyas deyore leyonis*), Menditte apaizak ohartarazi arren ahoskera desegokia egiten zuela.

Fonetikak, hizketaren azal apain hori, hiztunak kanporatzen duen hori estudiatzen du: **ekoizpenari** lotutako alderdia, hau da, arnasketa-, ahoskuntza- eta artikulazio-prozesuen gora-beherak aztertzen ditu; kanporatutako uhinen **ezaugarri fisikoak** zorrotasunez kuantifikatzen ditu, (iraupena, oinarritzko maiztasuna, amplitudea eta formakin-egitura); **oharmenaren** estudioak berriz, hiztunak ahoskatutakoa hautemateko funtsezko diren parametro **fisiko** objektiboak (silaba-iraupena, silaba-intentsitatea ...) eta **psikologiko** subjektiboak (oharmen linguistiko subjektiboak) aintzat hartuko ditu zedarritu ahal izateko parametro fisiko bakoitzaren pisua eta garrantzia prosodia eta hizketa-hotsen oharmenean.

Euskal prosodiaren azterketa sakonak, arestian aditzera emandako aldagai horien guztien erlazioak, konpentsazioak eta mugak zorrottasunez istudiatzea eskatuko luke. Dena den, denborak eta ezagutzak mugatu naute aurkeztuko dudana lan honetan. Honela bada, batetik, nire herriko azpi-sisteman eta nire herriarren hizketan lur hartuko dut, hori delako gehien ezagutzen dudana eta datu akustikoak ere, horkoak baititut. Bestetik, esaldi bidez komunikatzen garenez, esaldia, zentzurik zabalenean, izango dut hizpide, honen baitako prosodiako gertakari nabarmeneak aztertzen hasteko asmotan eta azkenik, lan-ildo posible modura, metrika eta bertsogintzaren azalaren azala ere, aipatuko dut.

Euskaldunok kontu kontari, elkarrizketan, eskean, aginduak emanez edo barrenagoko sentipenak adierazten ditugunean, euskarak berak ematen digu bidea eta neurria horien guztien molda-moldeak egokituz ahoskatzeko eta ahoskatutako hori ulertzeko entzumen-organo eta oharmenaren eskutik. Oharmenak, badirudi, osotasunean, modu ez-diskretoan (2) hartzen dituela esaldietako ezaugarri prosodikoak (Renard 1979ko lanean eta aurrekoetan). Eta prosodiari esker gai gara alderdi linguistikoetz gain beste zenbait alderdiz ere jabetzeko (hau da, hizkuntz sistemaz gain, kultur gertakariak eta komunikazioarenak).

(2) Ebakinak ez bezala, izan ere, ebakinak kategoria linguistiko diskretoetan hartzen baititu.

2. Hizketa-oharmena eta ezaugarri akustikoak

Hiztunok uhin-akustiko mezudunak ekoizten ditugu, ekoitzi ahala entzun eta solaskidearengana heltzen dira beren baitan dituztela, besteak beste, maiztasun gora-beherak, indarra, iraupena, erritmoa, doinua ets intonazioa.

Ez da lineala akustikaren eta oharrenaren arteko harremana. Gauza bat baita emaitza akustiko objektiboek (3) erakusten dutena eta beste bat arras ezberdina emaitza koantitatibo horietarik oharren linguistikoak iragazten duena, beharrezkotzat jotzen duena, bereziz zahia eta irina, hiztunak esandakoa ulertzeko.

Esate baterako, *ahoskuntz tentsio-gradu* ezberdinek zerikusia dute oinarritzko maiztasunarekin, hotsen nolakotasunekin eta intentsitatearekin nahiz eta hiztunak alderdi fisiko horien kontzientziarik ez izan.

Ahoskeraren ezaugarri den *tentsio-gradua* [+entzungarri edo +ahu], arnas-indar eta gihar-tentsio handiagoz/apalagoz (4) artikulatuz burutzen dugu, mugitze-modu ezberdinak egiteaz, baina askotan hauek ez direla datu objektiboetan ispiatzen, norberak horiez duen oharrenean baino ez daude, oharrenak berebiziko sentiberatasuna baitu ahoskuntz tentsio-gradu horiek hartzeko.

Intentsitatea edo indarra (arnas-indarra, organoen teinkatze-gradua) *maiztasunaren* eta *anplitudearen* baitakoa da, baina anplitudea dena fisikan, oharrenak zenbaitetan iraupen modura jasotzen du) eta beste zenbaitetan berriz, oinarritzko maiztasunaren gora-behera modura (R. Renard, 1979 eta aurrekoetan: "on n'amplifie pas l'intensité sans augmenter au même temps la durée").

Iraupenak, esaldian zeharreko denbora-antolakuntzarekin eta hizkera-mailen araberrako hizketa abiadura ezberdinekin du lotura. h. da., iraupen hori nola eratzen eta ordezkutzen den esaldian zehar: esanahi- eta joskera-loturak dituzten singametan zer-nola egiten den, etenak noiz eta nolakoak diren... Dena den, oharrenenak fisikoki milisegunduak direnak, zenbaitetan *indartzat* (intentsitatetzat) jotzen ditu eta beste zenbaitetan *nolakotasun* modura (R. Renard: "On peut supprimer l'augmentation de durée et conserver l'impression d'accent"); gainera iraupenaren oharrena, intonazio, erritmo, hizketa-abiadura, hizkera-maila eta maiztasunen arteko erlazio konplexuek, baldintzatzen dute. Oinarritzko maiztasunaren goiera ezberdinak, maiztasunaren gora-behera lotua daude, baina gogoan izan behar dugu maiztasuna iraupen modura har dezakeela oharrenak (R. Renard: "On n'élève pas la hauteur musicale sans ajouter à la durée").

(3) Ezin ahantz uhin akustiko jarrai horietan informazioa gainjarria, estalia eta askotan ezabatua dela.

(4) Zenbat eta arduragabeagoa hizketa hainbat eta laxatuagoa organoen teinkatzea eta katea sintagmatikoan ere asimilatze, ezabatze, ... gehiago egiten ditu hiztunak.

Doinuak ahoskorden dardara-maiztasunekin du zerikusia; fisiologiaren aldetik arnaste-erritmoari lotua da; gloti-azpiko presioa arnas-beheraren hasierarekin batera gorantz egiten du beheratzeko (*breath group* (coup de souffle)) *arnasaldi?* honen amaieran. Goratze-beheratze horiek eragingo dute doinuek. Hizkuntza bakoitzak sistema propioa erabiltzen du doinua erabidetzeko (contours delakoen bidez).

Sintesiaren bidetik heldu zaizkigun oharmen-ohar batzuk

Sintesian lan egin dutenak bat datoz adieraziz silaba dela eta ez fonema, oharmenarentzat unitate ttikiena. Silaben edo segmentuen kateatze zuzena, hau da, ebakinak hizkuntzak eskatzen duen modura loturik egon arren, ez dela aski hizketa naturalera hurbiltzeko berebiziko garrantzia dutelako alderdi mikro eta makroprosodikoeak. Bide honetatik egindako entzumen frogetan, entzuleek diote, oharmenak hizketa hori “hachée, mécanique, non fluide” jasotzen duela eta gakoa alderdi prosodikoen zuzengabetasunean (jarraian doazen bokal eta konsonanteen iraupen okerretan, eten deslotuetan, maiztasun gora-behera desegokietan eta aldagai fisikoen konpentsazio konplexuetan) aurkitu behar dela horiek galerazten dutelako grabatutako esaldi horien ulergarritasuna (*La Parole et son Traitement Automatique*, 186).

Beste froga-modu baten eskutik, ikertzaileek diote oharmenarentzat silabaz gain, erritmo antolakuntzak duen garrantzia: “*la perception du rythme se base sur une mesure de distance entre des “Centres de gravité” temporels des segments de parole*” Ibid. 188, “Perceptual Centers”. Badirudi, iraupenaren baitako oharmenaren grabitate-gune horiek zehazteko esaldien itxuraketa orokorrak erabidetzen duela oinarritzko informazioa.

Hizketa oharmenean, prosodiaren funtzio nagusienetakoa: “*est d’organiser le signal acoustique émis par un locuteur donné en un objet auditif coherent, structuré, pouvant être identifié en tant que tel... même s’ils en disposent que de l’information fourni par l’évolution temporelle de l’amplitude d’un énoncé, les auditeurs sont capables de dénombrer correctement les syllabes, et donc de faire une estimation du débit de la parole*”.

Denboraren eta espektroaren antolatze-modua hizketa-abiadura motelagoak edo azkarragoak aldatzen badute ere, ikertzaileek diote: “*les auditeurs semblent compenser ces variations en ajustant leurs critères d’identification en fonction de cette vitesse*” (188). Hizketa oharmenaren eredu hezurdura, azken buruan, hizkuntza bakoitzaren ezaugarri tipologikoak kontutan hartuz, eredu analitiko eta psikologikoetan sustraitzen da gaur egun eta horien eskutik azaltzen dituzte ikertzaileek zatika aztertutako hainbat gertaera konplexuren gakoa.

3. Euskal prosodia-oharmenaren inguruko zenbait zertzelada

Ikertzaile gehienak bat datoz, adieraztean, oharmenak prosodiari atxikitzen zaizkion korrelato akustikoak modu erlatiboan (hau da, ez diskretoan) jasotzen dituela eta hizkuntza bakoitzak dituen molda-modu ezberdinen arabera, bereizten dituela hiztunak hizkuntza horretan bereizgarri direnak: *“Todo lo que percibe el oído humano es descodificado con criterios relativos. El oído no permite calcular el número absoluto de decibelios, ni de milisegundos o hercios, a pesar de que, paralelamente, pueda captar diferencias acústicas entre un volumen y otro, una duración y otra”* (Pamiers 1997, 25) Mintzadoinuaren oharmenaren hiztunontzat zein bereizgarri edo kontraste den pisuzko edo garrantziko zehaztea, hurbiltzea edo joerak bederen antzematea litzateke lan honen helburua. Azken buruan, hiztunok elkarriketan, kontaktetan, irakurketan, ... nola eta zeren arabera erabidetzen ditugun *esaldiak* eta zer-nola egiten ditugun etenak denboran barrena erritmoaren eta kantuaren laguntzaz.

1986ko Durangoko jardunaldiez geroztik, azken 12 urteotan aurrerapen handiak egin dira euskal prosodiaren ikerkuntzan. Gero eta ugariagoak ditugu tresnabidezko datu akustikoak eta deskribapenak. Modu sistematikoan euskal prosodia ikuspegi fonologikotik deskribatu dutenak, Elordieta, Gaminde eta Hualde ditugu azken urteotan autore emankorrenetariakoak.

Badira, halaber, ikuspuntu fonetikoak erabiliz, hau da, fonetika esperimentalaren bideari atxikiz egindako tesiak eta artikulua (R. Gandarias, 1996 *Isparterko Intonazioaren Deskribapena: Azterketa Fonetikoa*), edota idatzitik abiatuta, euskararen sintesia egiteko egindako deskribapenak (I. Hernaez, 1995, *Conversión de texto a voz para el euskara basada en un sintetizador de formantes*).

1991an I. Hernaezek eta P. Etxeberriak: “Zenbait euskal hitz homonimoren azterketa akustikoa”, euskal azentuaren izaera ezagutzeko burututako lan fonetiko esperimentalean euskal silaba-egitura hartu zen aintzat. Kalkulatzeko azentuaz soilik bereizten ziren homonimoen, oinarrizko maiztasuna, (aldaketa-kurba) iraupena eta indarra (indarraren aldaketa kurba). Esaldi horiek gipuzkoako eta bizkaiko unibertsitateko bi ikaslek ahoskatu zituzten.

Lan honetan lortutako emaitzak esanguratsuak dira: oinarrizko maiztasunaren aldaketak eta indarra lotutakoak silaba batetik bestera tikiak dira, gaztelaniazko edo ingelezetzkoekin alderatzen baditugu behintzat (ez dira gaztelaniazko < *término* eta *terminó* > hitzen parekoak. Iraupenak berriz, ia antzekoak, hau da, ez zen iraupen diferentzia nabarmenik aurkitu silaba batetik besterako iraupenetan.

Laburbilduz esan liteke, oharmen linguistikoak homonimo horiek bereizi arren, ez indarra, ez doinu-gora beherak direla nabarmen. Iraupenaren kontua izan da harrigarriena, silaben iraupen berdintsu horiek, silabaldiko joera horrek,

eraman nau pentsatzera, iraupen antolakuntza horren zergatian, esaldien eta esaldien barneko hitz andanen erritmoan eta arnasaldiko etenetan aurki ote dezakegun aztertzeko horren zail egiten zaigun euskal prosodiaren gakoetako bat. Eta planteatzera ea silabaz silabako iraupen-antolatze hori ote den garrantzizko gurean eta azentua, berriz antolatze horrek eskatzen duen erritmoaren menpe ote dagoen.

Galderak baino ez dira oraingoz nire buruari egiten dizkiodanak. Korapiloak eten beharrean askatzen hasteko, uste dut garrantzi handiko litzatekeela azterketa esaldietatik abiatzea ezagutzeko euskal silaba-egiturak eta horren baitako erritmoak duten betekizuna euskal prosodiaren oharmenean.

Hiztun-hartzaileok, silaba-kontaketa erraz egiten dugu, silabak berebiziko pisua du kantatzen ditugun bertsoetan (jakitunek diote erabat silabikoa dela gaurko bertsolaritza) eta beste horresbente jolaserako erabiltzen ditugun ahozko molde erritmikoetan (hauetan ere, silabak pisu handia du). Esaldiak kanporatzen eta jasotzean, bistan da maiztasun gora-beherez, indarrez eta iraupenez apaindurik egiten dugula, hala ere, aldagai akustikoak horren nabarmen ez izateak zailtzen du lana (ironia, malizia, enfasia... edo jartzen ez badugu bederen, ezen, orduan ohargarri egiten baitugu [*menu mun-dí-a-la*] ETBen iragarkietan) galdera-iturri nagusi bihurtuz.

Nire baitako galderak bultzatuta, eta argitasun bila jo dut Goierriko moldea aztertu zuen N. Tomás fonetikariaren lanetara, Mitxelena maisuaren ohar zorrotzetara, ahozkoan erroturik dauden euskal metrika eta bertsoetara eta azkenik, haur-jolasetan eskuarki erabiltzen diren ahozko egitura erritmiko kantatugabeetara.

Navarro Tomás-en oharrak:

Iraupenari buruz, silabaz silabako iraupen diferentzia eskasez ohartutik, ondorengo hauek aipa daitezke:

“Se ve, en suma, que el alargamiento de las sílabas no se ha producido propiamente en relación con la estructura de las mismas ni tampoco con arreglo a la colocación de cada una de ellas dentro del verso. El énfasis ha hecho, que las sílabas hayan resultado largas en cualquier posición, aún cuando, en efecto, dicho énfasis se haya manifestado con mayor insistencia, en la posición inicial y final del verso”. (“Pronunciación Guipuzcoana”, 1925, 638). Silabaren iraupenarekin jarraituz lerro batzuk beherago honela dio: *“Considerada la materia desde otro punto de vista, la cantidad desempeña, sin duda, un papel importante dentro de la estructura rítmica del verso... el valor rítmico de la cantidad se manifiesta, en fin, en el hecho de que cualquiera que haya sido la forma de dichas cláusulas, la duración total de cada una de ellas ha respondido, en la mayor parte de los casos, a una medida uniforme”* (Ibid., 638 or.,

azpimarratua nirea da) 2, 3 eta 4 silabetako hitzen **maitasun-gora-beherak** direla eta:

“La diferencia de altura entre las sílabas de cada palabra, dentro de los casos citados, no llega a pasar de un tono de la escala coordinada. En la mayor parte de los casos, la diferencia apenas llega a un semitono. Estos hechos contrastan con el marcado movimiento de la voz en la enunciación de las palabras españolas, donde la altura recorre ordinariamente intervalos de segunda y tercera de la escala musical en el paso ascendente de la sílaba débil a la fuerte, llegando hasta producir diferencias de sexta, séptima u octava en el descenso de la fuerte a la débil” (Ibid., 640).

“Las diferencias de altura señaladas por el quimógrafo entre las sílabas de una misma palabra fueron, cuando las hubo, tan minúsculas e insignificantes que, dado el ordinario alcance del oído y teniendo en cuenta la proporción de estas modificaciones en otros idiomas, no cabía atribuirles en el caso estudiado ningún valor prosódico” (RIEV, 1926, XVII, 405).

Hitz azentuaz:

“No hay indicio alguno de la existencia de un acento prosódico de colocación fija y regular, ... La vocal final se señala por ser algo más larga y alta que las demás vocales de la palabra. El oído percibe asimismo sobre dicha vocal un pequeño refuerzo de la intensidad articulatoria, ... En este sentido las palabras guipuzcoanas no pueden considerarse propiamente como graves, sino más bien como formas isotónicas, de sílabas igualmente acentuadas” (“Pronunciación Guipuzcoana”, 644 or., azpimarratua nirea da)

Esaldi azentuaz:

“En la frase, la acentuación de cada palabra se acomoda a la estructura prosódica del conjunto... estos resultados son un testimonio evidente contra la opinión (5) de que en vasco hay un acento tónico fijo que da una determinada estructura prosódica a las palabras” (Ibid., 645)

“Se ve en fin, que el guipuzcoano no tiene acento fijo, ni de tono ni de intensidad. En pronunciación no afectada las sílabas de cada palabra vienen a resultar todas igualmente acentuadas, ... hay un acento enfático que refuerza la intensidad y el tono de las sílabas y que se coloca libremente allí donde lo requiere en cada caso el carácter emocional de la expresión” (Ibid., 646)

Laburbilduz, esan liteke aztertu duen gipuzkoako azentuaz:

(5) Orixek egindako baieztapenari erantzunez dirudi.

- a) Bai arnas indarrez, bai maiztasun gora-beherez eta bai iraupenez ez dagoela alde handirik silaba batetik bestera.
- b) Enfasiak silabak luzarazten dituela
- c) Iraupenak (bertsoaren) erritmo-egituran, seguruenik, betekizun garrantzitsua duela. Eta hitz-andanen iraupen erregularrak egiteko joera ere nabarmentzen du.
- d) Sistema edo azpi-sistema honetan ez du aurkitzen hitz-azentu finko nabarmenik eta esaldian barrena, azentu leun hori, osotasunaren egitura prosodikora egokitzen da.

Mitxelenaren erdialdeko azentuari buruzko oharrak:

“No se puede hablar sin duda de uniformidad. Lo que es común es el hecho de que las diferencias de intensidad y de tono sean pequeñas y difíciles de percibir y que todavía se diluyen más en la frase” (FHV, 382)

“En guipuzcoano, pongamos por caso, las palabras apenas tienen individualidad en la frase. No hay acento claro que las individualice y las separe del contexto: son ante todo pausas las que sirven para separar las palabras y grupos de palabras. Se diría que aquí, usando la expresión de Martinet, “prácticamente es la sílaba la única realidad fonética mayor que el fonema menor que la frase” (Ibid., 380)

Eta beste horrenbeste dio Txillardegik:

“Tipo I bataiatutakoa da gaur erabiliena; eta azpimultzo batzutan zatiturik dago... Gaur zabalduena izanik ere, azentu laua da, berdinaire; eta ulertzen eta azaltzen ere zailena” (Euskal Azentuaz, 16,17).

Euskal metrikaren eta bertso-neurkeraren inguruko zenbait ohar

Euskal metrikaz ohar zenbait egiteko, funtsean, G. Etxeberriaren “Orixeren metrikaz” izeneko artikulu luzean (EGAN 1997-3/4) eta egile beraren 1996ko tesian *Orixeren metrikaz: Zehazketa deskriptiboak* izeneko lanetan oinarrituko naiz.

1925. urtean idatzitako “Imitaciones: el periodo latino” artikuluan, latinaren periodoaz eta etenek erritmoaren baitan duten garrantziaz mintzo da. 1918. urtean Orixek egindako baieztapenak (“*En vasco hay un acento tónico fijo que da una determinada estructura prosódica a las palabras que siempre*

hace terminar la frase con elevación de tono en la última sílaba,” in RIEV, XVII, 1926, 260-268) iritzi hori aldatuko du esanez *“una cosa que afirmé de pasada y sin insistencia”* eta bat etorriko da N. Tomás-ek esandakoekin eta dio: *“Es decir, las palahras dentro de la frase pierden su personalidad (se entiendo tonal) y hacen un tono melódico”*.

Euskal mintzoa, herri-kanta eta erritmo-iritzia ezagutzeko interesgarria da Orixek 1920. urtean argitara eman zuen artikulua *“De la música y letra popular al acento”*, eta orobat horren inguruan Etxeberriak egiten duen iruzkina:

“Gure hizkuntza, bestalde ederki egokitzen da kantuari, azentuaren malgutasunari esker... malgutasun hori dela eta ulergarria da kantu gregoria-noaren eragina, bai modu, erritmo eta “neuma” delakoetan. Ederki atxikitzen zaio letra euskal kantuari” (1997, 12).

Orixek, 1958. urtean, Euskaltzaindian sartzerakoan eginzuen hitzaldian esaten duena ere aipagarria da: *“beste alderdi askotatik begiratuta harrigarria bada gure hizkuntza, doinuarengatik harrigarriago esan daiteke”* Erabilera harrigarri hau, zail gertatzen da azterketarako *“iheskorra baita inguruko hizkuntzetan ez bezala”* gure mintzoak ez baitu *“indarrezko azentu nabarmenik; gora-beherako mintzor (azentu) leuna du, eta hortatik heldu da kantarekin oztopo itsusirik ez egitea”*, in *Euskera* 3, 29-36 or.

Bertsoez mintzo da geroxeago eta egiten dituen oharretatik, hona zer dioten euskarari dagokionez: *“sei silaba oro etena ongi dator” horrela egindako bertsoa “ia prosan bezala irakur baitaiteke”* eta luzean **doinu berdin** inpresioa eman ez dezan *“lau silabakoa eta bostekoa sarrerazi daitezke mugimendu berean, sei silabakoa nabarixeago dela”*.

Euskal azentuaren tonikotasuna behin eta berriro aipatzen du adieraziz euskaraz letra eta musikaren artean dagoen harremana aztertzerakoan, izan ere, berdin baitzaio musikako atal markatua edozein silabari atxikitzea: *“en vascuence es indiferente aplicar las partes fuertes musicales a cualquier sílaba de la palabra”* In *“De la música...”*, 174 or.

Hori ezinezkoa da azentu intentsiboa duten hizkuntzetan, horietan silaba intentsiboak bat etorri behar baitu konpaseko denbora markatuekin.

“Euskal azentua aldabera da eta mintzakatearen barnean, posizioaren eraginez, bere nortasuna galtzen du osotasun melodikoa eginez” (Etxeberria, 1977, 11 or.)

Beraz, laburtuz esan daiteke:

1. Orixeren iritiz, euskal azentu malgu eta aldabera honen nolakotasuna garrantzitsua gertatzen da mintzakateren barnean. Izate malgu honen ondorioz hitzak beren nortasuna galtzen dute mintzakate horretan. Edozein delarik ere hitzaren azentua, esaldian barrena bere nortasun propioari amore ematen dio katemintzatuaren onurarako.

2. Euskarak ez du azentu intentsibo nabarmenik, ez hitzetan, ez esaldian, esaldi enfatikoetan izan ezik.

3. Erritmorako, askok hala uste izanik ere, ez da derrigorrezkoa azentu intentsiboa. Euskararen izate erritmikoa ez da azentu intentsiboan oinarritzen, azentu melodikoan baizik.

4. Etenak garrantzi berezia du euskal neurkeran eta horrek mugatzen ditu neurtitzetako mintzakateak. Dena den, komeni da erritmo bat baino gehiago nahastea, monotonia eta zurruntasuna hausteko.

5. Esan daiteke, Orixeren teoria metrikoa, hizkuntza inork gutxik bezain ongi ezagutzeaz gain, sena poetiko handia, entzumen sentibera eta formazio klasikoa duen poeta baten ikusmoldetik egina dagoela.

Bertsolariza

Bertsolaritza, (*Jakin*, 14/15) aldizkarian, J. A. Arana Martijak egindako artikulutik hartutakoak dira ondorengo aipuak:

“Doinua da testuaren gidaria. Bertsolaria ez da olerkaria, bertsolaria ez da musikoa; baina bietatik zeozer hartzen du bertsolariak: neurtutako testuak kantatzen ditu eta, gainera, berehala asmatutako bertsoak abesten ditu”.

“Bertsolarien doinuak estudiatzeko behar beharrezkoa da bertsoen metrika ezagutzea. Oraingo bertsolaritzaren metrikari hiru bertso mota nabaritzen dira: Zortziko nagusia, zortziko txikia (hauek zortzi lerroko bertsoak dira eta bien arteko aldea, silaba kopuruan dago: lehenean 10-8-10-8, ... eta bigarreanean, 7-6-7-6-7-6, ... eta pareak dira hoskide) eta bederatzi puntuko bertsoa”.

“Zortzikoek zortzi lerro behar dituzte, hamar silaba daramatzate lerro ez pareek eta zortzi silaba lerro pareek. Beste baldintza bat ere bete behar du: lerroaren barneko etena”.

Hamar eta zortzi silabako puntuak honela zatitzen dira:

$5 / 5 = 10$ silaba	$5 / 3 = 8$ silaba
<pe-llo-jo-se-pe / ta-ber-nan-da-la>	<u-rrun-dik / i-kus-ten-dut>
<hau-rra-ja-yo-da / la-rrau-len>	<i-kus-ten / men-di-a>
<e-txe-ra-jun-da / e-san-o-men-du>	<be-ra-ren / gi-be-li-an>
<ez-ta-ne-re-a / i-za-nen>	<i-kus-ten / he-rri-a>

Bertso-doinuen berezitasunak direla eta (J. A. Arana Martijak, 89) ba omen euskal musikak gregoriano kutsua, *“baina gregorianoa melismatikoa da (testuaren silaba bat abesteko, askotan hainbat nota kantatzen dira); euskal melodia, ostera, silabikoa da, silaba bakoitzari nota hat dagokio”*. Euskal mu-

berezitasun hau, oso ondo errespetatzen dute bertsolariek. Hamar silabako puntuak hamar nota eduki behar ditu eta zortzikoak zortzi.

Esan daiteke guztiz silabikoa dela gaur egungo bertsolaritza.

Jolaserako erritmo-egitura kantatugabeak:

Haurrek jolaserako erabiltzen dituzten ahozko egitura kantatugabeak ere, silabikoak dirudite. Silaba da bizkarrezur eta honen inguruan antolatzen diren hiz andanak errepikatzen dira erritmoa egituratzeko, silaba kopuru berdinak edo ezberdintsuak tartekatuz etenen artean:

- a. Hortz zaharra surtara botatzean esaten dena
<o-tsi-za-rra-ta / ka-tzu-berri-e> 5/5
- b. Amona mantan gorriari eguraldiaz galdetzeko
<a-mo-na-man-tan-go-rrri / ze-ru-an-ze-be-rrri> 7/6
<ze-ru-an-be-rrri-o-nak / o-rai-ñe-ta-be-ti> 7/6
- c. Atzean jarrita esku baten izkutatzen dena asmatzeko
<xa-xi-ma-xi-xa-xi-ma-xi> 8
<as-ko-jan-ta-gu-txi-ka-si> 8
- d. Behatzekin jolas egiteko
<o-nek / txo-txak-bil-du> 2/4
<o-nek / su-e-piz-tu> 2/4
<o-nek / a-rrau-tza-prei-ttu> 2/5
<o-nek / pix-kat-jan> 2/3
<o-nek / da-na-jan> 2/3
- e. Hitzen ordena etengabe aldatuz, jolas egiteko
<a-ke-rrak-o-ke-rrak / a-da-rrak-di-ttu> 6/5
<o-ke-rrak-a-da-rrak / ... 6/5
<a-da-rrak-o-ke-rrak / ... 6/5
<a-ke-rrak-a-da-rrak / ... 6/5
- e. Umea magalean hartuta silaba bakoitzeko kolpea emanez
<a-rre-a-rre-man-da-ko> 7
<bi-ar-to-lo-sa-ra-ko> 7
<e-tzi-pan-plo-na-ra-ko> 7
<an-dik-ze-e-ka-rrri-ko> 7
<za-pa-ta--ke-ta-ge-rrri-ko> 8
- f. Zenbait jolasi hasiera nork eman behar dion jakiteko
<do-na-do-na-ka-to-na> 7
<su-ton-do-an-ai-to-na> 7

4. Ondorioak

1. Euskal Herrian sitemak eta azpi-sitemak ditugu.
2. Aztertutako gipuzkeran, aldagai akustikoak ez dira oso nabarmenak oharmenarentzat.
3. Hurbildu naizen azpi-sistema honetan, enfasietan edo azpimarratu nahi ditugun egoera adierazgarrietan ez bada, ez dugu azentu nabarmenik.
4. Azentua leuna, malgua eta aldabera da. Izate honen ondorioz hitzak beren azentu-nortasuna galtzen dute mintzakatearen beharretara egokituz.
5. Hizkuntza bakoitzak denboran zeharreko erritmo-antolakuntza berezitua du. Zenbait hizkuntzatan, erritmoa silaba azentudun eta azentugabeen arabera joera erregularretan hauteman daiteke. Gurean, badirudi, neurkeran bezalaxe, silaben iraupen orekatuen baitako erritmo-joera erregularretan sustraitzen dela (6) eta azentu aldakor, leun hori silaba-egitura horrek eskatzen duen erritmoaren baitako dela. Esan liteke, silaba dugula erritmoaren oinarritzeko unitatea.
6. Oharmenarentzat iheskor eta irakasteko zail da euskal prosodia. Hizkera-maila zaindutatako ahoskera arauak ikasi eta erabili beharrak, hau da, horiek prosodia egokian txertatzen irakasteak aregotzen du prosodiaren garrantzia.
7. Prosodia-irakaskuntza da lantalderen kezka: batetik nola irakatsi euskara ikastera doan euskaldun berriari, esaldian lur harturik hizkera-mailen arabera hizketa hotsen loturak prosodia egokiz egiten. Bestetik, maila arduragabeetako ezaugarri prosodiko egokiak erabiltzen dituen euskaldun zaharrari nola irakatsi hizkera-maila zaindu formaletara pasatzen denean dituen estrategia prosodikoak aldatu gabe gordetzen (hau da, etxelagun ditugun hizkuntzen eruedetara jo bage, alegia, gailur konfigurazioak egin gabe. R. Gandariasen esperimentua gogoan eta Lantaldean egindakoak).
8. Fenomeno fisikoa eta psikikoa da erritmoa; oharmenezkoa da eta pertsonon sustraizko izaerarekin bategiten duena (e.b., arnasketa erritmoa edo bihotz taupadana. A. Heusler-en hitzetan: "*sensación cinética, inherente a la naturaleza humana que consiste en la articulación del tiempo en partes sensorialmente perceptibles*" in Ritmo y Versificación, 1983, 114)

Alderatzen baditugu, esate baterako:

(6) BIPHG, XV. 1986. G. K.nopcinski-en hitzetan hizkuntza jakinetako erregularitasun erritmikoen existentzia igorlearen intentzioan eta hartzailearen oharmenean omen datza. Hiztunaren barne-barnean egituratuak dira hizkuntza bakoitzak dituen ezaugarri linguistikoeak baldintzatua (159 or.).

<pensán doen tí / sin-tí / pe-ro con-tí-go> esan liteke, 2., 4, 6., eta 10. silabetan kokatutako azentu nabarmenek ematen diotela azentualdiko erritmoa. Arras desberdina da nire oharmenerako ondoren datorrena:

<itxurakeriak / mozorrotutako / gezurrandia / da mundua> 6-6-5-4 silabamultzo horietan suma daiteke silabaldiko?erritmoa.

9. Dena den, prosodiaren azterketan aurrera egin dezagun, alor desberdinetako espezialistekin elkarlanean aritzea derrigorrezkoa da. Laboratorioko lanerako programa informatiko egokiaz gain, ahotsarekin lanean ari diren ingeniariak, oharmena aztergai duten psikologoak, musikariak eta bertsolariak, besteak beste, laguntza handiko lirateke.

Bibliografia

- Gandarias, R. (1996): *Isparterko Intonazioaren Describapena: Azterketa Fonetikoa*. Argitaratu gabeko tesia.
- Gavel, H. (1929): *Grammaire Basque*, Bayonne, Imprimerie de la Presse.
- Hernaez, I. (1995): *Conversión de Texto a Voz para el Euskara Basada en un Sintetizador de Formates*. Argitaratu gabeko tesia.
- Etxeberria, G. (1997): *Orixeren Metrikaz*, Egan, 3/4.
- (1966): *Orixeren Metrikaz: Zehazkita Deskriptiboak*. Argitaratu gabeko Tesia.
- Landercy, A. eta Renard, R. (1977): *Éléments de Phonétique*, Centre International de Phonétique Appliquée: Didier/Mons.
- Michelena, L. (1977): *Fonética Histórica Vasca*, San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa.
- Navarro Tomás, T. (1925): “Pronunciación guipuzcoana”, *Homenaje a Menéndez Pidal*, III, Madrid.
- Pamiers, A. (1997): “Consideraciones sobre la marca acústica del acento fonológico”, *Estudios de Fonética Experimental*, Barcelona. Laboratorio de Fonética. Universidad de Barcelona.
- Renard, R. (1970): “Sur le recours aux éléments prosodiques en phonétique corrective”, *Mémoires et publications de la Société des Sciences, des Arts et des Lettres du Hainault*, 83 (61-70)
- (1974): “Sur le recours à la tension en correction phonétique”, *Revue de Phonétique Appliquée*, 16 (45-63)
- (1979): *Introduction à la Méthode Verbo-Tonale de correction Phonétique*, Troisième édition entièrement refondue. Bruxelles. Centre International de Phonétique Appliquée: Didier/Mons.
- Spang, K. (1983): *Ritmo y Versificación: Teoría y Práctica del Análisis Métrico y Rítmico*, Universidad de Murcia.
- Txillardegui (1984): *Euskal Azentuaz*, Donostia, Elkar.